

## РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ В ДИНАМІЦІ ЗМІН ПСИХІЧНИХ СТАНІВ

*У статті обґрунтовується роль психічних станів у процесі розвитку екологічної свідомості особистості. Наводяться результати емпіричного дослідження динаміки змін психічних станів старшокласників під впливом еколого-психологічного тренінгу.*

**Ключові слова:** екологічна свідомість, психічні стани, екопсихологічні диспозиції, еколого-психологічний тренінг.

*In the article the role of in the process of development of ecological consciousness of personality are considered. The results of empiric research of dynamics of psychical state transitions of schoolchildren under act of the ecological-psychological training are led.*

**Key words:** ecological consciousness, psychical states, ecological dispositions, ecological-psychological training.

**Постановка проблеми.** Зміни в навколишньому середовищі та життєдіяльності людей, що викликані екологічною кризою, зумовлюють необхідність пошуків шляхів переорієнтації світоглядних основ буття й суспільного виробництва у взаємодії людини з природою. Визначальним кроком до розв'язання екологічних проблем, на переконання багатьох науковців, є розвиток екологічної свідомості за умови створення відповідного освітнього середовища з розвиваючою функцією, а також впровадження спеціальних психолого-педагогічних технологій формування екологічної свідомості.

З огляду на це, виникає потреба розробки інноваційних підходів до процесу розвитку екологічної свідомості на підґрунті психологічної теорії і практики. Метою даного процесу виступає зміна ставлення школярів не лише до світу природи, що оточує, а й самої людини до себе як частини природи.

**Аналіз робіт** екопсихологів свідчить, що лише незначна їх кількість присвячена розробці психолого-педагогічних технологій екологічної освіти (І.В. Кряж, А.М. Львовичкіна, О.С. Мамешина, О.М. Паламарчук, В.А. Ясвін та ін.), при цьому жоден з авторів не ставив за мету розвиток компліцитності, якості, завдяки якій свідомість особистості набуває екологічного змісту [6].

Вищевикладеними положеннями визначається актуальність проведеного експериментального дослідження, основною метою якого є вивчення впливу інтерактивних екопсихологічних технологій на процес розвитку екологічної свідомості, в основу якого покладено формування її компліцитного характеру.

**Методика та організація дослідження.** Нашими попередніми дослідженнями встановлено, що ефективною моделлю формування екологічно інтенційованої свідомості старшокласників є обернена у зворотному напрямку схема адаптогенезу екологічної свідомості, яка відображає етапи трансформації екологічної свідомості під впливом наслідків Чорнобильської катастрофи (екопсихологічна модель "Я-відношення" В.О. Скребця [6, 328]). Початковою та кінцевою точками кола даної моделі виступають суб'єктивні психоемоційні стани особистості, які проявляються у процесі її активної взаємодії з природним середовищем (стани – мислення – цінності – досвід – оцінки – стани).

Виходячи з цього, основний акцент нашого дослідження робиться на екологічно значимих психічних станах особистості. Під психічним станом розуміють тимчасовий функціональний рівень психіки, який відображає взаємодію впливу внутрішнього середовища організму або зовнішніх чинників та визначає спрямованість перебігу психічних процесів у цей момент і вияв психічних властивостей людини [1;5]. При взаємодії з природою у людини з'являються екологічно опосередковані психічні стани, які залежать від характеру стратегій такої взаємодії. Поведінкові стратегії в екопсихологічному контексті мають назву екологічних диспозицій особистості [6, 64]. У таблиці 1 представлені виокремлені нами можливі стани психіки, які викликаються певною формою взаємодії з природним оточенням.

Як видно з табл. 1, колаборативна екодиспозиція може викликати стани зацікавленості, мобілізації, творчого натхнення, активності, ентузіазму, задоволення, радості, позитивізму. Тому, в основу теоретичного конструкту психологічної моделі розвитку компліцитного характеру екологічної свідомості нами покладено парадигму еколого-психологічного впливу на стани гашенарного, совметрального, індіферентного, совмісійного й несесітивного характеру з метою зміни їх на колаборативні стани взаємодії з екосистемами.

## Психічні стани людини за умов її взаємодії з природною сферою

Екодиспозиція	Сутність поняття	Можливий психічний стан
Колаборативна	співробітництво, співпраця	зацікавленість, мобілізація, готовність, творче натхнення, активність, ентузіазм, задоволення, радість, позитивізм
Несесітивна	привласнення, споживання	Егоїзм, самовдоволення, екодистрибутивна рішучість, корисність
Індиферентна	байдужість, відсторонення	байдужість, інертність, апатія, екопсихологічний ескапізм (уникнення)
Совмісійна	залежність, слабкість	тривога, страх, безпомічність, паніка, екологічний інфантилізм, екологічна інгібіція
Совметральна	підкорення, володіння	напруга, фанатство (чванство), агресивність, володарювання, ейфорія
Гашенарна	псування, нанесення шкоди	егоцентрична екодефесія (глухота), роздратованість, агресивність, азарт, стрес, провина

Організаційною формою розвиваючого впливу обрано еколого-психологічний тренінг. У процесі розробки тренінгу ми відпрацьовували логічно узгоджену схему використання інтерактивних методів, які спроможні забезпечити зміну негативних психічних станів особистості на позитивні, емоційно забарвлені, такі, що мають відтінки причетності людини до світосприйняття оточуючого середовища і сприяють гармонізації особистості.

Програма еколого-психологічного тренінгу "Вісім кроків до природи" містить чотири блоки, кожен з яких складається з двох занять. Таким чином, даний екопсихологічний тренінг – це 8 занять по 1,5 години кожне, що в цілому складає 12 годин [7]. Метою тренінгу являється формування екологічної свідомості старшокласників, як передумови розвитку внутрішньої гармонізації та узгодженості взаємовпливів з природним, штучним та соціальним оточенням.

*Перший блок* "Світосприйняття як основа самопізнання" спрямовувався на усвідомлення особистісно значущих уявлень учнів про сутність власного "Я" та його відображення у світі, взаємодію з оточуючим середовищем; визначення психічних станів учасників у процесі даної взаємодії.

*Другий блок* "Цінності внутрішнього та зовнішнього світу людини" зорієнтовувався на осмислення та усвідомлення місця й ролі людини у навколишньому світі; розширення бачень "Я-особистості" як певної цілісності, єдності зовнішнього і внутрішнього буття з власними життєвими орієнтирами й ціннісними установками.

*Третій блок* "Конструктивна взаємодія з довкіллям" передбачав розвиток в учасників умінь емпатійного реагування на різні життєві ситуації; набуття індивідуального та суспільного екологічного досвіду; наповнення екологічних дій та вчинків цінностями екоатрибутивної поведінки; відпрацювання навичок конструктивної взаємодії з довкіллям.

*Четвертий блок* "У гармонії з собою та всесвітом" був зорієнтований на формування в учнів відчуття причетності (компліцитності) до життєдіяльності природного, штучного середовища й свого внутрішнього світу, гармонізацію "Я-концепції" учасників в еколого-психологічному просторі.

Динаміка змін функціональних станів учасників Т-групи фіксувалася за допомогою широко відомого 8-колірного тесту М.Люшера (класичний варіант) [4]. Діагностика екологічної свідомості проводилася за методикою ТЕД В.О. Скребця [6, 164].

До складу експериментальної групи увійшли учні дев'ятих класів ЗНЗ І-ІІІ ст. № 19 міста Чернігова.

**Результати дослідження.** Насамперед уточнимо, що в основу конструювання тесту Люшера покладені уявлення щодо відображення направленості випробовуваного на певну діяльність, настроїв, функціональний стан, найбільш стійкі риси особистості через вибір кольору. На початку та в кінці кожного блоку занять проводилася процедура діагностування. Результати опрацьовувалися за допомогою методу математичної статистики, що передбачав обчислення показника Mod (найбільша кількість виборів). Здійснювалося обрахування групових результатів. Надалі представимо результати групових показників емоційних станів учасників тренінгової групи на початку першого та після закінчення останнього заняття.

Перед початком першого заняття тренінгової програми було відмічене наступне.

Наявний стан справ (х функція)  $x5 \times x6$  (29-23%). Таке розташування кольорів свідчить, що школярі налаштовані позитивно на роботу, їм притаманний високий ступінь сприйняття чогось нового та чуттєве задоволення від спільної роботи. Групою відхиляється все грубе й позбавлене смаку. На нашу думку, дана кольорова проекція наявного стану може пояснюватися саме формою, запропонованої дітям роботи – тренінгу.

Джерело стресу (– функція) – 8–7 (29-53%) – 6–7. У психоемоційних перевагах робляться акценти на прагненні вийти зі скрутною ситуації, надія на добрі перспективи у майбутньому, тобто в учнів є певні сподівання, що спілкування в тренінговій групі допоможе їхньому життєвому самовизначенню. Позиція коричневого та чорного кольорів вказує на прагнення вийти з-під контролю, негативне ставлення до будь-яких заборон, що логічно пояснюється особливостями старшого підліткового віку.

Стримувані властивості (= функція) = 2= 1 (29-29%). Відчувається незадоволеність школярів тим, що їх недооцінюють, не розуміють, не завжди рахуються з думками. З'являється розуміння того, що доведеться пристосовуватися до інших, даний стан не викликає відчуття емоційної залученості до тематики занять.

Бажані цілі (+ функція) +7+8 (29-23%). Фактично цілі, як такі, є невизначеними, ситуація щодо взаємопорозуміння з дорослими вважається дітьми безнадійною. З нашої точки зору, це вказує на те, що сучасне підростаюче покоління зневірюється в реальній допомозі та підтримці з боку дорослих (не беремо до уваги значущих) і тому, на початковому етапі нашого спілкування таке розташування кольорових позицій – це, свого роду, захисний механізм.

Актуальні проблеми (+ – функція) +7–7 (29-53%). В категорії актуальних проблем проявляється амбівалентність стосунків, яка коливається між "нормальним індивідуалізмом" та явною насмішкою над точками зору, що не співпадають з власними поглядами.

Узагальнено. В цілому, тренінгова група позитивно налаштована на роботу, в учнів є прагнення отримати нову, корисну для себе інформацію. Проте, тематика тренінгу, нова особа – тренер та рамкові умови насторожують школярів, відчувається їхній внутрішній дискомфорт, прагнення самозахисту, незгода з підлеглістю іншим, йти на поступку. Вбачається прагнення школярів відстоювати власну точку зору, навіть в ситуаціях безнадійності. Бажані цілі пов'язуються з можливістю виходу зі стану екологічної інертності.

*Після заключного заняття тренінгу спостерігаємо наступне.*

Найявний стан справ (× функція) × 1 × 5 (31-26%). Зважаючи на кількісну вираженість обговорюваної тенденції, можемо констатувати, що психоемоційні стани учасників тренінгу представлені на рівні значущості потреби в тонкому, естетичному уточненні, що, безперечно, є підґрунтям екологічності особистості, її прагненням до всебічного узгодження своїх потенціалів, відчуття гармонійності. Проявляється незначне хвилювання учасників.

Джерело стресу (– функція) – 8–6 (44-68%). Формування стресу пов'язується з прагненням уникнути небажаної ситуації, якою є закінчення занять (це підтверджується висловами дітей під час підведення підсумків). Дана ситуація неприємна для учасників. Думки щодо використання набутих навичок екологічної поведінки у повсякденному житті турбують старшокласників, проте, вони розглядаються ними як слабкість, яку необхідно подолати. Учні вважають, що їх екологічна позиція є винятковою, тому потребують до себе уваги, як до унікальної екологічно орієнтованої особистості.

Стримувані властивості (= функція) =4=6 (25–31%)=8=6. З'являються завищені вимоги до вибору партнерів по спілкуванню та спільній діяльності, про що свідчить перша пара колірної проекції екологічної свідомості дев'ятикласників (=4=6). Друга позиція кольорів (=8=6) дає змогу зафіксувати прагнення учнів до постійних емоційних контактів з оточуючим середовищем (природним, штучним) та внутрішнім світом.

Бажані цілі (+ функція) +5+3 (56-31%). Учасники тренінгу у своїх значущих переживаннях прагнуть психоемоційної близькості та взаєморозуміння, захопленості докільцям, схильності до естетичного світосприйняття. Вони, перебуваючи у дещо збудженому стані, активно бажають справляти враження на оточуючих.

Актуальні проблеми (+ – функція)+5–6 (56-68%). Позитивний вплив на дев'ятикласників мають учасники з неординарними думками, ідеями, винятковими якостями. Така оригінальність інших, вбачається своєрідним орієнтиром гармонізації власної "Я-сутності" в екопсихологічному просторі. Тому, у школярів окреслюється прагнення перейняти позитивні якості й уміння інших, збагативши ними власне "Я".

Узагальнено. Останній зріз за методикою Люшера дає змогу стверджувати, що емоційність дітей проявляється тонкими, естетичними відчуттями, які позитивно впливають на екологічну сферу життєдіяльності особистості. У своїх бажаннях старшокласники прагнуть захопленості докільцям, взаєморозуміння та співпраці з оточуючим середовищем. Під впливом цього в досліджуваних формується сприйняття себе як екологічної особистості, спроможної мислити та діяти еконормативно.

Аналізуючи результати дослідження в цілому, варто акцентувати увагу на наступних положеннях. На початку занять за тренінговою програмою школярі проявляли невизначеність бажань, незадоволеність самооцінкою, амбівалентність відносин з природним докільцям. Після занять першого блоку у досліджуваних з'явилася зацікавленість, бажання працювати, зовнішня впевненість. Поряд з цим загострилося почуття тривоги за екологічне майбутнє.

Характеристика емоційних станів перед початком занять другого блоку вказує на ентузіазм дев'ятикласників та їх ділову активність, які спрямовані на самовизначення школярів щодо власного ставлення до природи та свого внутрішнього "Я". В кінці занять спостерігається прагнення учнів до співпраці, усвідомлення ними цінності природи, бажання учасників тренінгу реалізувати різноплановані екологічні активності.

На наступних заняттях (третій блок) помітно змінилося у позитивному сенсі екологічно спрямоване мислення учасників експерименту. Серед бажаних цілей пріоритетними стали цілі, пов'язані з визнанням іншими власної екологічної позиції та екологічно обумовлених ідей. Робочий настрій досліджуваних супроводжувався піднесеним емоційним станом, прагненням до лідерства.

Після завершення тренінгу в школярів з'явилися відчуття внутрішньої узгодженості, причетності до навколишнього світу, прагнення до гармонії, емоційного контакту з оточенням, бажання самовдосконалуватись у різних сферах життєдіяльності.

Таким чином, інтерактивний еколого-психологічний вплив на психічні стани особистості спроможний змінити негативні емоції школярів (незадоволеність, бездіяльність, безсилля, невизначеність, апатія тощо) на позитивні, емоційно забарвлені функціональні стани, такі, що мають відтінки причетності людини до світосприйняття оточуючого середовища (зацікавленість, бажання працювати, психоемоційна близькість, взаєморозуміння, єдність і т.п.).

Поряд з цим відмітимо, що в результаті реалізації програми еколого-психологічного тренінгу у свідомості дев'ятикласників відбулися позитивні екоорієнтовані зміни, динаміка яких є статистично значущою. Зокрема, підвищився рівень екологічних цінностей (на 23,6%), збільшився показник колаборативної екодиспозиції (на 22,8%); зменшилися кількісні індекси несесітивної (на 12,45%), індіферентної (на 11,3%) та гашенарної (на 9,6%) екологічних диспозицій. Дані показники вказують на те, що екологічна свідомість учасників тренінгу набула компліцитного характеру.

В цілому, вищенаведені аргументи дають підстави вважати, що активізація позитивних екологічно детермінованих психічних станів під впливом впровадження інтерактивних екопсихологічних технологій спричинила ефективний вплив на процес розвитку екологічної свідомості школярів.

Проведене дослідження дає змогу зробити наступні **висновки**: свідомість школярів набуває екологічної атрибутивності у послідовних етапах формування світоглядних установок (від осмислення через досвід до оцінок) за підтримки психоемоційних станів природоцентричного спрямування. Упродовж експерименту стани школярів підлягли трансформаційним змінам позитивного спрямування, що сприяло закріпленню у старшокласників емоційно забарвлених функціональних станів, які супроводжуються причетністю особистості до оточуючого середовища та життєдіяльності в цілому.

## Література

1. Варій М.Й. Загальна психологія : Підручник / для студентів психол. і педагог. спеціальностей / М.Й. Варій. – 2-е видан., випр. і доп. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 968 с.
2. Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники : учеб. пособие / И.В. Вачков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Ось-89, 2009. – 255 с. – (Практическая психология). – Библиогр.: с. 246-254.
3. Куликов Л.В. Психогигиена личности : учеб. пособие / Л. В. Куликов. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.
4. Психологические тесты / сост. Э.Р. Ахмеджанов. – М., 1995. – 320с.
5. Семиченко В.А. Психічні стани / В.А. Семиченко. – К. : Магістр-S, 1998. – 208 с.
6. Скребець В.О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи : монографія / В.О. Скребець. – К. : Слово, 2004. – 440 с.
7. Шлімакова І.І. Формування екологічної свідомості старшокласників : метод. рекомендації до проведення тренінгу / І. І. Шлімакова. – Чернігів : ОІППО, 2009. – 46 с.

*Стаття надійшла до редакції 24.11.2010*